

Bősze Péter

Latin, magyar, angol? A magyar orvosi szaknyelvről*

A szaknyelvek és a nemzet

A szaknyelv a nyelv szerves része, a köznyelv egyik fő forrása. Ha a szaknyelvek hiányosak, a köznyelv is szegényes, és a nyelv nem felel meg a kor igényeinek. Amelyik nyelven a tudományok nem művelhetők, az a nyelv óhatatlanul elsenyved; előbb-utóbb más nyelv váltja fel. Alighanem ez a gondolat sejlett fel a nyelvújítóknak a 18. század utolsó harmadában: „az értelmiség színe-java tisztában volt azzal, hogy ha Magyarországot és a magyarságot egy új, nem rendi, hanem a közös kultúrán és nyelven alapuló nemzetfogalom jegyében összefogni és korszerűsíteni kívánják – márpedig ezt akarták –, akkor – jól ismerve a magyarnak a némettel és részben a latinnal szembeni elmaradottságát – a magyar nyelv korszerűsítéséért haladéktalanul tenni kell valamit. Tettek is” (Kiss 2009: 50). Kazinczyék a magyar nyelvet tették európaivá. Ez a tett Szent István királyunk államalapításához mérhető, a nemzet megmaradásának záloga volt. A nyelvújítás nélkül elképzelhető, hogy németül beszélénk, beleolvadva a környező német közösségbe. A nyelvújítás a tudományok magyar nyelven művelését is magába foglalta, sőt elsődlegesnek tekintette; köztük az orvosi nyelvét, amelyben nyelvészkedő orvosaink jeleskedtek.

A 20. század második felében az angol vált a nemzetközi közös nyelvvé, és ez rendjén is van, kell közös nyelv a tudományok határokat áthidaló művelésére. A nemzetek azonban a tudományokat is anyanyelvükön művelik, nemzeti tudomány csak a nemzet nyelvén létezik. Bessenyei György mondása: „minden nemzet a maga nyelvén vált tudóssá, de idegenen sohasem”, ma is igaz, és talán az angol rohamos előretörésével egyre inkább az. A tudományok anyanyelvű művelése, tanítása és az ismeretek anyanyelvi terjesztése nélkül a művelt világ egyetlen nyelve sem maradhat életképes. Talán nem túlzás, hogy az anyanyelvi szaknyelvművelés, benne az orvosi szaknyelvé, a nemzeti nyelvek megőrzésének sarkalatos eleme. A hazai értelmiség felelőssége a szaknyelvek művelésében meghatározó, és mivel ma a szaknyelvújítás korát éljük, felelősségünk óriási.

A magyar orvosi nyelv jelentősége

Orvosi nyelvünk jelentőségét öt pontban foglalhatjuk össze:

1. A köznyelv egyik fontos táplálója. Az orvosi nyelv az egyik legjelentékenyebb szaknyelv, hiszen az egészség, a betegség mindnyájunk ügye, erről lépten-nyomon beszélünk, és a művészetek, a földrajz vagy manapság a számítógépek, a tájékoztatás szókincse mellett, talán ennek a tudománynak nyelve épült be a köznyelvbe legin-

* Az MTA Debreceni Területi Bizottság tudományos rendezvényén elhangzott előadás

kább. Ebből következik, hogy a magyar orvosi nyelv nemzeti nyelvünk pallérozásában nagyon is fontos.

2. Nincs magyar orvostudomány magyar orvosi nyelv nélkül. Minden szak, minden tudomány kialakítja szaknyelvét, és azon él. Ha fogalmainak, szakszavainak tára hiányos, a szak, a tudomány is azzá válik. A magyar orvostudomány is csak addig magyar, ameddig képes nevezéktanát, fogalomtárát magyarul megalkotni. Másként szólva: a magyar orvostudomány is csak a magyar orvosi nyelven művelhető; idegen nyelven sohasem lesz magyar orvostudomány. Márpedig: „Nyomorult az a nemzet, amely tudományt csak idegen kútfőből meríthet” – írta Apáczai Csere János.
3. A nyelv, az orvosi nyelv az orvos munkaeszköze. A kórelőzmény részletes felvétele, a beteg alapos kikérdezése a betegség megállapításának alapja. De a nyelv a beteg vizsgálatával kapcsolatos tájékoztatásban sem mellőzhető. A betegség megállapítása tehát a nyelvhez, az orvosi nyelvhez, magyar anyanyelvűek között a magyar orvosi nyelvhez kötött. Hasonlóan, a magyar anyanyelvűeknél az egyértelmű, félreérthetetlen párbeszéd az orvos és orvos, orvos és nővér, nővér és nővér stb. között csak magyar orvosi nyelven, pontos orvosi szakkifejezések használatával valósítható meg. Félreértések és azok komoly, alkalomadtán visszafordíthatatlan következményei csak ekképpen kerülhetnek el.
4. Az egészségügyi felvilágosítás társadalmi elvárás, és egyre inkább az: az egészségmegőrzés, a betegségek megelőzése és a szükséges felvilágosítás igénye hatványozottan nő, de szélesedik a kíváncsiság is az orvoslás, a biológia kutatási eredményeinek a megismerésére. Ennek az elvárásnak az egész magyar társadalomra kiterjesztve csakis a magyar orvosi kifejezések alkalmazásával tehetünk eleget, az idegen nyelvű szakfogalmak a köznyelvben többnyire céltalanok. Ismeretterjesztés, tájékoztatás minden formában csak szabatos magyar orvosi nyelven lehetséges.
5. A magyarországi orvosok bizonyos, jogilag előírt kötelezettsége szintén a magyar orvosi nyelvhez kötődik. Orvosi kezelést – bármiféle is az – csak a betegek megfelelő tájékoztatásával és írásos beleegyezésével végezhetünk. Az ún. „Beleegyező nyilatkozat”-ot mindenféle orvosi beavatkozás előtt a beteg köteles aláírni. Nekünk, orvosoknak viszont a szabályzatban megkövetelt feladatunk a betegnek elmondani, hogy milyen bajban szenved, mire alapozzuk kórisménket, milyen kezelési lehetőségek vannak, melyiknek mi az előnye, hátránya, majd együtt eldöntjük, hogy melyik gyógyítási módot válasszuk.

Rendeletbe foglalt a zárójelentés és minden más hivatalos orvosi értesítés magyar nyelvű, nem szakembernek is érthető megírása is. Magától értődően ez is csak a mindent kifejezni képes magyar orvosi nyelvvel valósítható meg.

A görög–latin a magyar orvosi nyelvben

Az európai orvostudomány bölcsőjét Görögországban ringatták, nemzedékek százai nőttek fel a hippokratészi tanokon, a Corpus Hippocraticumon. A görög orvostudomány élt tovább a Római Birodalomban, majd ezt örizte Bizánc, ezt sajátították el és fordították arabra az arabok, ez élt tovább a kolostorok orvoslásában, és csak a 12–14. század-

ban fordították latinra. „A latin éppen a fordítások eredményeképpen, a 11–14. század közt vált az orvostudomány nyelvévé, illetve elsősorban írott nyelvvé. Ez utóbbi tény a nevezéktan rögzülése szempontjából fontos” (Magyar 2009: 80). Ennek a középkori orvosi latinnak jószerevével már semmi köze az ókori latin nyelvhez, szinte a görög–latin szavak keveredéséből állt össze. Ezzel a nyelvvel született újjá az európai orvostudomány és az európai orvosi nyelv, és ez a nyelv, kiegészítve az „új” megismerések (például anatómia) immár eleve a középkori latin nyelven alkotott szakszavaival, maradt az orvosi nyelv Európában a 17. század közepéig, végéig. A 17–18. században, a polgárosodással a nemzeti orvosi nyelvek is új lendülettel formálódtak, és váltak később a nemzetek orvosi nyelvévé.

Az egyetemes orvostudomány tehát az ókori görög, majd a görög–latinna alakult szakkifejezések, elnevezések és a középkori latin szakszavak tárán alapszik, és erre támaszkodik ma is. Sőt az egyetemes műveltség is jórészt az ókori görög és latin eszméken, művészetén nyugszik.

A hazai orvostudomány kétszázánál is több éves hagyománya a görög–latin szakkifejezések, kiváltképp az anatómiai képletek latin neveinek tanítása. Jelentősége óriási, és nemcsak az európai műveltség, hanem az idegen orvosi nyelvek megtanulása szempontjából is. E hagyomány megszakítása végzetes hiba lenne, ám a görög–latin szakkifejezések egyoldalú tanítása is hibáztható. A magyar szakkifejezések, szaknevek oktatása ugyanolyan fontos: ez is, az is, de egyik sem a másik rovására.

Mi tegyünk ezekkel a szakkifejezésekkel a magyar nyelvben? Fogadjuk be ezeket, mint orvosi vagy éppen köznyelvi jövevényszavakat? Véleményem szerint semmi szín alatt, jóllehet jó részük már beépült a köznyelvbe, azokat tehát már befogadtuk. A görög–latin szavak, jóllehet évszázadokig velünk éltek, mégis idegenek maradtak a magyar nyelvben, hangzásukban és írásukban is. Ezek a szakszavak az európai orvoslásban és orvosi hagyományokban fontos indoeurópai nyelvek sajátjai.

A görög–latin orvosi szakszavak – hasonlóan a magyar szavakhoz – nem ritkán többjelentésűek, jelentéstartamuk egésze egyetlen magyar szóval sokszor nem is fejezhető ki, ezért, a szövegkörnyezettől függően más-más szavakkal kell az idegent helyettesítenünk. Szokták mondani, hogy ha egy idegen szó többjelentésű, azt kell használni. Ezzel nehéz egyetérteni, az ilyen gondolkodás a magyar nyelv hihetetlen szógazdagságát szürkítheti. A mi nyelvünkben is nagyon sok részletre lelünk külön szót, miért kellene ezeket egyetlen idegen szóval kiszorítani, ha van más lehetőség is? Csak két példa: a *kommunikálni* szó terjed, közkedvelt divatszóvá vált. Lépten-nyomon hallom: „a tömegek felé rosszul kommunikálják”, „orvos-beteg kommunikáció”, „ezt másként kéne kommunikálnod”, sőt már azt is olvastam, hogy „a szív-tüdő kommunikáció megváltozott”, vagyis már a szervek is kommunikálnak egymással. Ez „merénylet” a magyar nyelvhasználat ellen. Talán így is mondhatnánk: *a tömegeket rosszul tájékoztatták; az orvos és a beteg beszélgetése vagy orvos–beteg párbeszéd, ha korhűbb akarok lenni; ezt másként kellene mondani/elmondani; a szív és a tüdő kapcsolata megváltozott. Az információ szó is hasonló, legfeljebb jóval régebben él velünk. Nagyon sok magyar szót szorít ki a nyelvhasználatban: információm van – úgy tudom; úgy informáltak – tájékoztattak; a számok nem véglegesek, további információk szükségesek – további adatok; jótékonsági információ – felhívás stb.*

Hasonló megfontolások az idegen szakszavakra, különösen a többféle jelentést hordozókra is vonatkoznak. Például – az orvosi nyelvénél maradván – *differentiatio*

(*differenciáció*), amelyet szokásosan az *elkülönítés*, *elkülönülés* szavakkal fejezünk ki. A *differentatio* szakkifejezés kétféle jelentést hordoz: a) valamely sejtcsoport kiválik a többiek közül, és más irányba fejlődik, vagyis ezek a sejtek elkülönülnek, másfajta, más szövettéleség sejtjeivé alakulnak; b) a laphám alapsejtjei közbenső (intermedier) és felszínes sejtekké válnak (differenciálódnak). Ebben az esetben nem más fajta, hanem ugyanazon szövettéleség más formájú (érettségi fokozatú) sejtjeivé válnak. Valóban az *elkülönülés* szó is kifejezi mind a két jelentést, mégis magyarosabb, ha más szavakkal helyettesítjük: *a laphám alapsejtjei elkülönülnek közbenső sejtekké helyett a laphám alapsejtjei közbenső sejtekké válnak/alakulnak*. Vagy: *sejtek idegsejtekké differenciálódnak – átalakulnak idegsejtekké / idegsejtekké alakulnak át*. Más szakkifejezésekben, például *differenciáldiagnózis (differentialdiagnosis)* a *differentatio* szó 'elkülönítés', helyesebben 'elkülönítő' jelentésű: *elkülönítő kórisme; differenciáldiagnózis – elkülönítő kórismezés (diagnosztika)* és így tovább. A sort sokáig folytathatnánk, ha a terjedelem nem szabna korlátot. Ebből természetesen nem következtethetünk arra, hogy ne törekedjünk valamely szakfogalmat, különösen, ha csak egyetlen, jól meghatározott jelentése van, egyetlen magyar szakszóval felváltani. A tanulság csupán az, hogy ha a szabatos magyar fogalmazás megkívánja, az idegen szakkifejezések is helyettesíthetők különböző magyar szavakkal, amennyiben a félreérthetetlen megértést nem zavarják. A tudományban az egészen pontos meghatározás mindenekelőtt álló szempont.

Miként írjuk a görög–latin orvosi szavakat?

Sok évtizedes, talán évszázados vita alapja a görög–latin orvosi szavak írásmódja, és nincs ez másképp ma sem: érveket a magyaros vagy az eredeti írásmód mellett és ellen most is folyvást felsorakoztatnak. A helyesírási szabályzat nem mindig igazít útba, nem egyszer csak a szótárakra támaszkodhatunk, vagy még azokra sem. Bizonyos szabályok, javaslatok mégis megfogalmazhatók:

- A forrásnyelvben is használatos, többszavas szakkifejezéseket mindig a forrásnyelv szerint írjuk, például *diabetes mellitus* és nem *diabétesz mellitus, *sine qua non* (nem *szine kvá non), *cysta vaginae* és nem *ciszta vaginae stb. Ám ha adott szókapcsolatok nem a forrásnyelv szerintiek, és tagjainak magyaros írásformáját a szótár engedi, azokat magyarosan és eredeti formájukban is írhatjuk, például *vaginális ciszta*, *vaginalis cysta*; keverve azonban nem (*vaginalis ciszta).
- Az egyszavas görög–latin orvosi szakkifejezések írását a helyesírás nem szabályozza, a szótárakban pedig három lehetőség is előfordul:
 - Csak az eredeti írásforma adott – az ilyen szavakat tehát csak a forrásnyelv szerint írhatjuk (*diaphoresis*, *hypopotassaemia*, *seminoma* stb.). Természetesen a nyelv még a szakkifejezéseknél sem állandó; megtörténik, hogy a szaknyelv egyet-kettőt ezek közül újólág befogad, belőlük ún. szaknyelvi jövevényszavak keletkeznek, és ilyenkor már magyarosan is írhatók. A szakszótárak frissítése időről időre ezért is – vagyis nemcsak az új szakkifejezések miatt – szükséges.
 - Csak magyarosan írva található; vagyis ezek már köznyelvi jövevényszavakká váltak. Az ilyeneket *magától értetődően magyarosan írjuk (mozaik, jódtinktúra, koncentrálni stb.)*.
 - Nagyon sok orvosi szakszónál a szótár megengedi a magyaros (a kiejtés szerinti) és az eredeti (*görög–latin*) írásmódot is, a kettő keverését azonban soha. Nos,

melyiket válasszuk? – A vita ekörül van. A döntésnél megfontolandók az alábbiak:

- Bármely idegen szó kiejtése szerinti írásával magyar szövegben kaput nyitunk a szónak, hogy a magyar nyelvbe beépüljön, jövevényszóvá váljék. Az *eredeti írásmód* alkalmazása már csak ezért is fontos.
- Ha nem a magyar szavakat használjuk, hanem az idegent, a magyar idővel elfelejtődhet, a szótárakban pedig, mint már nem használt szó (rég) marad meg.
- A magyarul, magyar szakszavakkal írt tudományos közlemények, könnyen olvashatók, jól érthetőek, és gyönyörködtetnek is.

Véleményem szerint teljesen feleslegesek azok az idegen szavak, amelyeket a magyar pontosan helyettesíthet, rendszerint színesebben is, mivel egyazon idegen szót többféle magyar szóval is felválthatunk. A görög–latin orvosi szavakat a tudományos munkákban (könyvek, dolgozatok stb.) eredeti írásmód szerint írjuk, és csak zárójelben a magyar szakkifejezés után tanítás, értelmezés végett. Ezt is csak egyszer, a szakkifejezés legelső írásánál. Például: *hámбели rák (carcinoma in situ), sokmagú (polynuclearis) sejtek*. Így a magyar és az idegen kifejezések jobban elkülönülnek; szembeötlőbb az idegen szakszó – és a jelentése is – eredeti formájában és nem magyarosan írva (*polynuclearis* – *polinukleáris*). Ha az idegen szónak nincs magyar megfelelője, az eredeti írásformáját válasszuk.

- Ha a görög–latin szakszavak főnévi alakjából magyar toldalékokkal igét képezünk, azt már magyarosan írjuk; az effélének ugyanis a forrásnyelvben még csak nyoma sem lehet. Például: *differentiatio*, de: *differenciálódik* és nem **differentialódik*. Az ilyen főneveknek rendre magyarosan írt szótári alakjuk is van (*differenciáció*).

Az angol szavak, szakkifejezések és a magyar orvosi nyelv

A tudományos ismeretek tébolyult sebességgel bővülnek, ezrével szülvé az új szakfogalmakat, kifejezéseket, és mindegyiket angolul. Ezek óhatatlanul beépülnek a nemzetek tudományos nyelveibe, így a magyar orvosi, biológiai nyelvbe is, azok minden káros következményével:

- A magyar orvosi szaknyelv hiányos lesz, elveszti versenyképességét. Ha az angol szakszavak, kifejezések magyar megfelelőit nem alkotjuk meg, csak idő kérdése, hogy a magyar orvosi nyelv mikorra válik alkalmatlanná a szakma művelésére, a magyarul gyógyításra.
- A magyar szakkifejezések, az angol szakszavak használatával háttérbe szorulnak, a magyar orvosi nyelv elangolosodik. Például:
A „*See and Treat*“ nagyon *effektív* terápiaja a CIN-nek (*cervicalis intraepithelialis neoplasia*), ahol a *patient complience* nem megfelelő. Ez a *management* ma már *evidence based*, és *biztos carcinoma profilaxis* stratégia.
- Korcs szavak (magyarral vegyített angol szakszavak) keletkezése; ilyen öszvér (hibrid) szavak máris tömegével találhatók az orvostudomány, a biológia stb. magyar nyelvében.
- Az angol szerinti szókapcsolások, az angol fogalmazásmód terjedése a helyes magyar szövegezés rovására. A magyar orvosi szakirodalomban, és nemcsak a fordításokban, hanem a kéziratokban, sőt a nyomtatott közleményekben, szakkönyvekben is, bizony

lépten-nyomon tetten érhetőek az így szerkesztett mondatok, jóllehet a magyar nyelvnek nagyon idegenek. Például:

- Az angol szakszövegekben szokásos a rövidítések használata, mondhatnánk túlzott használata. Ez a rossz szokás immár a hazai orvosi szaknyelvben is mindennapos; a megértést óhatatlanul nehezíti, és nagyon visszatetsző. Hangsúlyozom, a rövidítések túlzott használatáról beszélek, amikor azokat újra meg újra vissza kell keresnünk, hogy értsük a szöveget.

Az angol túlsúlynak visszafordíthatatlan következményei lehetnek, ha nem teszünk ellene, ha nem magyarítunk, és ha nem műveljük a magyar szaknyelveket. Ezt egyébként más nemzetek (franciák, németek stb.) is így látják, és – néha még törvényes eszközökkel is – védekeznek ellene. Ha az orvoslás tudományát nem tudjuk a közösség számára érthetővé tenni a magyar orvosi szaknyelv művelésével, kiszorul a köznyelvből, és magyar orvosi nyelv hátrányos változásainak a köznyelv is kárát látja.

Összegzés

A címben feltett kérdésre (Latin, magyar, angol?) a válasz az, hogy mind a három. Ám mindegyik a maga helyén, és nem keverve. Az angol a nemzetközi kapcsolatokban, a határok feletti tudományban, a magyar a hazai orvoslásban, tájékoztatásban, de a magyar tudományban is. Hazai közleményeinket magyarul írjuk, az idegen kifejezést legfeljebb zárójelben adjuk meg, és csak az első említésnél. A tudományos előadásokat is magyarul kell tartani, kivéve azokat a szakkifejezéseket, amelyeknek magyar megfelelői még nem ismertek. A görög–latin a gyökerek, az egyetemes műveltség és az európai szemlélet miatt fontos. Az európai orvostudomány erre épül, európai orvosi szemléletünkben ez a közös, az európai orvosi nyelvek ebből táplálkoznak.

Ma – mint hajdan a nyelvújítás korában – ismét rosszul fogalmazták a kérdést: át vesszük az egyetemes angol tudományt, vagy magyar orvosi tudományocskával bíbelődünk? Az orvostársadalom a rosszul feltett kérdésre az egyetemes magyar tudomány eszméjével válaszol; a nyelvészekkel karöltve a magyar orvosi nyelvet tesszük versenyképessé.

Irodalom

- KISS JENŐ 2009. A magyar nyelv ügye és a Magyar Tudományos Akadémia (különös tekintettel a szaknyelvekre). In: Bősze Péter (szerk.): *A magyar orvosi nyelv tankönyve*. Medicina Kiadó, Budapest, 49–64.
- MAGYAR LÁSZLÓ ANDRÁS 2009. Az európai orvosi nyelv története. In: Bősze Péter (szerk.): *A magyar orvosi nyelv tankönyve*. Medicina Kiadó, Budapest, 73–86.